13. Про внесення змін і доповнень до Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 29 травня 1985 р. № 316-XI // Відомості Верховної Ради. – 1985. – № 24. – Ст. 553.

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку перебування дітей у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування у нічний час : Закон України від 16 травня 2013 р. № 243-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 11. – Ст. 140.

ЩЕРБІНА А. О.,
викладач кафедри
загальноправових дисциплін
*(Дніпропетровський
гуманітарний університет)*

УДК 342.7+681.3

СУБ'ЄКТИ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ЯК КОРИСТУВАЧІ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

Стаття присвячена характеристиці нормативно-правових актів, що визначають категорії суб'єктів владних повноважень і їх компетенцію щодо використання й захисту персональних даних.

Ключові слова: *суб'єкти владних повноважень, влада, організаційний принцип влади, інформаційні відносини, персональні дані.*

Статья посвящена характеристике нормативно-правовых актов, определяющих категории субъектов властных полномочий и их компетенцию по использованию и защите персональных данных.

Ключевые слова: *субъекты властных полномочий, власть, организационный принцип власти, информационные отношения, персональные данные.*

Research paper investigates features of regulations that define the categories of authorities and their competence on the use and protection of personal data.

Key words: *subjects of power, authority, organizational principle of power information relations, personal data.*

Вступ. Інформаційне середовище, що сформувало сучасне українське суспільства, щодня вбирає інформацію не тільки офіційного публічного характеру, а все більше накопичує даних особистісного змісту про конкретних людей. Сталою тенденцією в розвитку інформаційних відносин, що виникають у процесі функціонування суб'єктів владних повноважень, є збільшення обсягів використання персональних даних громадян. Одночасне зростання рівня технічного оснащення суспільства сприяє спрощенню доступу необмеженого кола як фізичних так і юридичних осіб до персональних даних конкретної особи. Такі дані можуть використовуватись недобросовісними набувачами в незаконних цілях різноманітних шахрайських схем за для отримання майна громадян. Зазначені тенденції розвитку інформаційного суспільства в України зумовили необхідність закріплення на законодавчому

рівні відповідного напряму забезпечення інформаційної безпеки. Так, у п. 13 третього розділу Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» зазначається, що вирішення проблеми інформаційної безпеки має здійснюватися шляхом удосконалення нормативно-правової бази щодо захисту персональних даних [19]. У результаті вдосконалення вітчизняного законодавства в зазначеному напрямі 01 червня 2010 р. було прийнято Закон України «Про захист персональних даних» [16], призначення якого –упорядкувати діяльність із формування й використання баз персональних даних, підвищити організацію процесів охорони та захисту цих відомостей суб'єктами приватного й публічного права.

Особливого значення для інформаційної безпеки держави та її кожного громадянина, на нашу думку, набуває упорядкування норм, що визначають адміністративно-правове регулювання діяльності суб'єктів владних повноважень щодо використання та захисту персональних даних. Така значущість цього питання зумовлена двома основними причинами: абсолютними обсягами персональних даних усіх громадян України, що опрацьовуються суб'єктами владних повноважень; обов'язковістю передання персональних даних громадянами цим суб'єктам у процесі реалізації своїх конституційних громадянських прав та обов'язків.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування змісту поняття й кола суб'єктів владних повноважень, а також загальних засад та правових підстав використання ними персональних даних. Предметом розгляду в дослідженні є правові норми, що регулюють статус фізичних і юридичних осіб як суб'єктів владних повноважень і визначають загальні засади використання ними персональних даних у своїй роботі.

Результати дослідження. Законодавче визначення поняття «суб'єкт владних повноважень» міститься в п. 7 ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. Відповідно до цієї норми, суб'єкт владних повноважень – це орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі делегованих повноважень [7]. Аналогічне визначення міститься й у Положенні про Єдину базу даних електронних адрес, номерів, факсів (телефаксів) суб'єктів владних повноважень [15].

Першою категорією суб'єктів владних повноважень є орган державної влади. Як зазначає В. Шаповал, поняття державного органу набуло вжитку в XIX ст., коли держава розглядалась як засіб (механізм), що об'єктивно має складну організацію, елементами якої є державні органи. Органістичні погляди на державу поширені за античних часів, і в середньовіччі відображені в цілісній теорії, відомій як органічна [25]. Г. Еллінек запропонував, по суті, цілісну теорію державних органів: «необхідність державних органів випливає вже із самої суті держави як єдиного організованого союзу» [5, с. 400], тобто державний орган визначався ним як структурний елемент «єдиного організованого союзу», при цьому зазначалось, що не існує «двох осіб – особи держави й особи органу, які були б між собою у правових відносинах; держава й орган, навпаки, утворюють єдине ціле» [5, с. 412–413]. На його думку, констатує В. Шаповал, держава може існувати лише опосередковано через існування своїх органів, поза якими вона є «юридичним ніщо», проте органи виражають не свою волю, а волю держави, тому вони практично не є самодостатніми суб'єктами права [25]. Сучасне розуміння органів державної влади не змінило своєї основної суті, проте розширилось за рахунок урахування додаткових важливих ознак. Так, сучасний юрист Н. Продан під органами державної влади пропонує розуміти колегіальні та (або) одноосібні органи, наділені юридично визначеними державно-владними повноваженнями й необхідними засобами та механізмами для виконання функцій і завдань держави. Ці органи формуються шляхом виборів і створюються державою, мають відповідну внутрішню організаційну структуру [22]. На думку Т. Андрусяка, орган держави – це створений державою або безпосередньо народом колектив уповноважених осіб (депутатів чи державних службовців) або одна особа, який (яка) має свою визначену структуру та наділений (-а) владними повноваженнями для здійснення певних державних завдань і функцій [2]. В. Суворов визначає державний орган

як частину державного апарату, наділеного державно-владними повноваженнями, що здійснює свою компетенцію за уповноваженням держави в установленому ним порядку [12]. Уже Ш. Монтеск'є розмежував у межах єдиної державної влади три влади: законотворчу, державного управління, правосуддя з виокремленням органів, призначених для їх здійснення [25]. Сучасні науковці, юристи, продовжуючи цю теорію, ділять за характером і змістом державної діяльності органи державної влади на органи законодавчої, судової та виконавчої влади [2].

Відповідно до ст. 75 Конституції України, єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України. Ст. 124 Конституції України закарбувала виключне повноваження проведення правосуддя в Україні судами, правові засади організації діяльності яких визначені в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [21]. Ст. 113 Конституції України вищим органом у системі органів виконавчої влади визначає Кабінет Міністрів України [8], якому підпорядковуються інші органи виконавчої влади, система чинних на сьогодні органів державної виконавчої влади, визначена в Указі Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 09 грудня 2010 р. [18].

Другою категорією суб'єктів владних повноважень є органи місцевого самоврядування, якими є сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також районні й обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст, і районні в місті ради. Виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах рад є їх виконавчі комітети, відділи, управління та інші створювані радами виконавчі органи. Вони не входять до органів державної влади. З організаційно-структурного погляду, як зазначає Н. Продан, здійснення повноважень місцевого самоврядування органами державної влади й державними посадовими особами не допускається [22].

Первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста. Проте первинним органом місцевого самоврядування є представницький орган, яким є виборний орган – рада, який складається з депутатів і, відповідно до закону, наділяється правом представляти інтереси територіальної громади і приймати від її імені рішення. Виконавчі органи рад – це органи, які, відповідно до Конституції України та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р., створюються сільськими, селищними, міськими, районними в містах радами для здійснення виконавчих функцій і повноважень місцевого самоврядування у межах, визначених цим та іншими законами та є підзвітними й підконтрольними відповідним радам, а з питань здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади – також підконтрольними відповідним органам виконавчої влади [17].

Третьою категорією суб'єктів владних повноважень є посадові та службові особи державних органів влади й органів місцевого самоврядування. До посадових осіб органу державної влади Законом України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р. зараховано керівників і заступників керівників державних органів та їх апарату, інших державних службовців, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих і консультативно-дорадчих функцій [14]. Тобто, така особа наділена певними виконавчо-розпорядчими функціями, що забезпечує здійснення управлінських функцій відповідного органу, реалізує компетенцію органу і здійснює управління персоналом.

На відміну від закону, який утратив чинність 01 січня 2013 р., проект Закону України «Про державну службу» [23] не містить норми, аналогічної нормі цього закону, яка чітко визначала б, хто є посадовою особою органу державної влади. Замість неї є ґрунтовне визначення терміна «державний службовець», під яким пропонується розуміти громадянина України, котрий обіймає посаду державної служби в державному органі, органі влади Автономної Республіки Крим або їх апараті, одержує заробітну плату за рахунок коштів Державного бюджету, крім випадків, визначених законом, і здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з реалізацією завдань і виконанням функцій державного органу або органу влади Автономної Республіки Крим щодо підготовки пропозицій стосовно формування державної політики у відповідній сфері; розроблення, експертизи та/або редагування проектів нормативно-правових актів; надання адміністративних послуг;

здійснення державного нагляду (контролю); управління державним майном; управління персоналом державних органів, реалізації інших повноважень відповідного органу [23]. З наведеного можна зробити висновок, що поняття «посадова особа органу державної влади», визначене в чинному Законі України «Про державну службу», та поняття «державний службовець», що передбачено проектом нового Закону України «Про державну службу», є аналогами. У разі прийняття зазначеного проекту закону виникне нагальна потреба в унесенні змін до ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства України з метою заміни термінів. На сьогодні правовий статус посадової особи визначається й іншими відомчими нормативно-правовими актами. Окрему групу серед посадових осіб становлять представники органів законодавчої та судової влади. Службова особа, зазначає Н. Продан, – це особа, яка постійно чи тимчасово здійснює функції представника влади або обіймає в установі посаду, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій. У проекті Закону України «Про державну службу» це поняття не визначено, проте його ознаки увібрало в себе поняття «державний службовець» [22].

Стосовно посадової особи органів місцевого самоврядування варто зазначити, що це особа, яка працює в органах місцевого самоврядування, має відповідні посадові повноваження щодо здійснення організаційно-розпорядчих і консультативно-дорадчих функцій та отримує заробітну плату за рахунок місцевого бюджету [20]. Посадовими особами в органах місцевого самоврядування є особи, що обіймають такі посади: 1) виборні посади, на які особи вибираються територіальною громадою (сільські, селищні, міські голови); 2) виборні посади, на які особи призначаються або затверджуються відповідною радою (голови, заступники голови районної, районної в місті, обласної ради тощо); 3) посади, на які особи призначаються сільським, селищним, міським головою, головою районної, районної в місті ради, обласної ради на конкурсній основі чи за іншою процедурою – це керівник секретаріату, керуючий справами [17].

Останню (четверту) категорію суб'єктів владних повноважень, що зазначена у визначенні поняття «суб'єкт владних повноважень» у п. 7 ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства України, становлять інші суб'єкти при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі делегованих функцій [7]. Такими іншими суб'єктами можуть бути підприємства, установи й організації та навіть фізичні особи, якщо їм делеговані певні управлінські функції. Наприклад, органам Пенсійного фонду України держава делегувала повноваження щодо пенсійного забезпечення, збирання, нарахування й виплати пенсій громадянам, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [13]. Під владними управлінськими функціями варто розуміти владні повноваження в межах діяльності держави чи місцевого самоврядування, які не належать до законодавчих повноважень або повноважень здійснювати правосуддя. Отже, у Кодексі адміністративного судочинства України поняття «суб'єкт владних повноважень» уживається в більш вузькому значенні, ніж його можна розуміти, адже владними повноваженнями є і повноваження парламенту приймати закони й суду здійснювати правосуддя.

Поняття «повноваження» в юридичній енциклопедії тлумачиться як сукупність прав і обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними в установленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій [26, с. 590]. Професор Б. Лазарєв визначає повноваження як комплекс конкретних прав і обов'язків, які надаються для реалізації покладених на орган функцій [10, с. 102]. Ю. Ільницька визначає повноваження як систему прав та обов'язків, набутих у легітимний спосіб державою, державними органами й органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, іншими суб'єктами правовідносин з метою забезпечення можливостей, потреб та інтересів людини і громадянина, окремих соціальних груп і суспільства загалом [6, с. 329]. Повноваженню, яке розглядається як елемент характеристики органів влади й місцевого самоврядування їх посадових осіб, зазначає Ю. Ільницька, притаманні такі ознаки, як владність і легітимність [6, с. 329].

Термін «влада» в енциклопедичному юридичному словнику трактується так: 1) стосунки між людьми, коли одні командують, а інші підкоряються; 2) здатність досягати поставленої мети; 3) спроможність соціально-політичної системи забезпечувати виконання прийнятих нею рішень; 4) спосіб самоорганізації людської спільноти, основаної на розподілі функцій управління й виконання; 5) можливість і здатність проводити свою волю [3, с. 116]. У «Короткому енциклопедичному словнику» дається таке визначення цьому терміну: «влада (слово грец. походження, означає панування, управління, володіння, володарювання) роз'яснюється як право і можливість розпоряджатися чимось і кимось, підкорюючи своїй волі. Вона існує скрізь, де є стійке об'єднання людей: у сім'ї, виробничих колективах, різноманітних організаціях і установах, в усій державі» [24, с. 121].

З урахуванням зазначеного, ми повністю підтримуємо Ю. Ільницьку, яка констатує, що сутність влади – це підкорення одного суб'єкта іншому або одних суб'єктів іншим суб'єктам. Універсальний і всезагальний організаційний принцип влади – командування. Влада не існує без командування й покори: «влада – це соціальне зосередження командування, що спирається на один або декілька прошарків або класів суспільства» [4, с. 39].

Сучасні науковці розглядають державно-владні повноваження як комплекс прав і обов'язків [1, с. 265]. Так, Т. Андрусяк наголошує, що наявність владних повноважень означає, що орган держави вправі встановлювати формально обов'язкові приписи, тобто норми права чи індивідуальні приписи, і домагатися за допомогою встановлених законом засобів їхнього здійснення [2]. Цю позицію підтримує Є. Кулакова, яка вважає, що владні повноваження державного органу складаються з юридичних прав для здійснення державних функцій та юридичних обов'язків, які покладаються на цей орган державою. Права стають реальною можливістю виконання покладених функцій і збігаються з обов'язками, тобто необхідністю стосовно держави, зливаються в єдину правову категорію повноважень [9, с. 12].

Отже, необхідною та єдиною ознакою суб'єкта владних повноважень є здійснення ним владних повноважень, у результаті чого він установлює норми права чи індивідуальні приписи й за допомогою встановлених законом засобів домагається їх нього виконання. Підводячи підсумок цьому аналізу, вважаємо за необхідне навести визначення суб'єктів владних повноважень, сформульоване Н. Продан: «Це органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їхні посадові чи службові особи, інші суб'єкти при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, які наділені сукупністю прав і обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними у встановленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій» [22]. У більшій частині наведеного визначення ми погоджуємось з автором щодо змісту поняття суб'єкт владних повноважень, проте вважаємо за неможливе вносити до цього переліку громадські організації. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про об'єднання громадян», громадською організацією є об'єднання громадян для задоволення й захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересі. Виходячи із наведеного визначення, громадські організації не наділені владними повноваженнями. Тому, на нашу думку, більш точним є таке визначення суб'єктів владних повноважень: органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові чи службові особи, державні службовці, інші юридичні та фізичні особи при здійсненні ними владних функцій на основі законодавства, у тому числі делегованих повноважень. При використанні цього визначення враховуються суб'єкти всіх гілок державної влади.

Обов'язковість передання персональних даних суб'єктам владних повноважень прописана у ст. 28 «Модельного закону про інформатизацію, інформацію та захист інформації», де зазначено, що ніхто не вправі вимагати від громадянина надання інформації про його приватне життя, інформації, що становить особисту чи сімейну таємницю, включаючи відомості стосовно його походження, здоров'я, поглядів, політичних і релігійних переконань, чи отримувати таку інформацію іншим чином без волі цієї особи. Проте обов'язок громадянина надавати свої персональні дані може бути встановлений законом у випадку, коли такі дані

необхідні для реалізації органами державної влади, органами місцевого самоврядування своїх повноважень, установлених чинним законодавством, у тому числі законодавством про адміністративні правопорушення тощо. Тобто, національним законодавством можуть бути встановлені випадки, коли громадяни зобов'язані надавати відомості про приватне життя відповідним органам державної влади чи органам місцевого самоврядування [11]. На нашу думку, такою нормою необхідно доповнити Закон України «Про захист персональних даних», де зазначити перелік суб'єктів владних повноважень, до яких фізичні особи зобов'язані передавати персональні дані, підстави й умови такої передачі.

Зі свого боку органи владних повноважень, відповідно до «Модельного закону про інформатизацію, інформацію та захист інформації», зобов'язані застосовувати заходи щодо їх захисту від розголошення. Такі заходи повинні застосовуватись із моменту отримання вказаних даних і до їх знищення, знеособлення чи до отримання згоди особи, якій ці відомості належать, на їх розголошення [11].

Інші загальні правила організації порядку використання й захисту персональних даних у процесі роботи суб'єктів владних повноважень здійснюються відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» [16], оскільки діяльність суб'єктів владних повноважень не входить до переліку винятків сфери поширення дії цього закону. Проте такі основні чинні закони України, як «Про державну службу», «Про судоустрій і статус суддів», «Про місце самоврядування в Україні», «Про службу в органах місцевого самоврядування», не містять зустрічних норм, які визначали б обов'язки відповідних суб'єктів владних повноважень захищати отримані ними персональні дані.

Висновки. Отже, позитивним прикладом реалізації норм Закону України «Про захист персональних даних» є норми проекту Закону України «Про державну службу», де у ст. 9 визначено підрозділ, відповідальний за обробку персональних даних, – служба персоналу [23]. Проте й цієї норми, на нашу думку, не достатньо, щоб очікувати ефективних результатів захисту персональних даних у процесі роботи суб'єктів владних повноважень. Така ситуація потребує корегування за рахунок розробки норм Законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про державну службу», «Про місце самоврядування в Україні», «Про службу в органах місцевого самоврядування», які, по-перше, встановлювали б обов'язок цих органів та їх працівників захищати персональні дані; по-друге, визначали б посадових осіб, відповідальних за внутрішній контроль за дотриманням вимог Закону України «Про захист персональних даних»; по-третє, передбачали б внутрішню документацію, ведення якої є обов'язковою для захисту персональних даних; по-четверте. установлювали б підстави й вид дисциплінарної відповідальності за дрібні порушення правил використання персональних даних.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України : Академічний курс : [підручник] : у 2 т. / редкол. В.Б. Авер'янов (голова). – К. : Юрид. думка, 2004–2005. – Т. 1 : Загальна частина. – 2004. – 584 с.

2. Андрусяк Т.Г. Теорія держави і права : [підручник] / Т.Г. Андрусяк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lawyer.org.ua/?i=164.

3. Великий енциклопедичний юридичний словник / [А.Б. Авер'янов, Д.С. Азаров, В.І. Акуленко та ін.] ; за ред. академіка НАН України Ю.С. Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2007. – 992 с.

4. Власть: Очерки современной политической философии Запада / [В.В. Мшвениерадзе, И.И. Кравченко, Е.В. Осипова и др.]. – М. : Наука, 1989. – 328 с.

5. Еллинек Г. Общее учение о государстве / Г. Еллинек. – СПб., 1908.

6. Ільницька Ю.М. Щодо визначення сутнісних ознак суб'єкта владних повноважень / Ю.М. Ільницька // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 327–330. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11ijmcvp.pdf.

7. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005 – № 35–36, 37. – Ст. 446.

8. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Голос України. – 1996. − 13 липня. – № 128 (1 378).

9. Кулакова Є. Компетенція: поняття, суб'єкти, особливості / Є. Кулакова // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 3. – С. 10–15.

10. Лазарев Б.М. Компетенция органов управления / Б.М. Лазарев. – М. : Юрид. лит., 1971. – 280 с.

11. Модельный закон об информатизации, информации и защите информации : Постановление № 26-7 от 18 ноября 2005 г. : Принят на двадцать шестом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_d09/print1329875570254855.

12. Основы государства и права : [учебное пособие для поступающих в юридические вузы] / [И.А. Андреева, С.П. Бузынова, Г.Е. Быстров, Р.К. Гусев, В.Н. Суворов и др.] ; под ред. академика О.Е. Кутафина. – 7-е изд. – М. : Юрист, 2000. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.bibliotekar.ru/osnovy-prava-3/78.htm.

13. Положення Про пенсійний фонд України : Указ Президента України від 06 квітня 2011 р. № 384/2011 // Урядовий кур'єр. – 19.04.2011.

14. Про державну службу : Закон України від 16 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.

15. Про затвердження Положення про Єдину базу даних електронних адрес, номерів факсів (телефаксів) суб'єктів владних повноважень : Постанова КМУ від 5 січня 2011 р. № 5 // Урядовий кур'єр. – 18.01.2011 – № 8.

16. Про захист персональних даних : Закон України від 01 червня 2010 р. № 2297-VI // Відомості Верховної Ради України. – 27.08.2010. – № 34. – С. 1 188. – Ст. 481.

17. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 25.06.1997. – № 24. – Ст. 170.

18. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 09 грудня 2010 р. № 1085/2010 // Урядовий кур'єр. – 14.12.2010. – № 234.

19. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 9 січня 2007 р. № 537-V // Відомості Верховної Ради України. – 23.03.2007. – № 12 – С. 511. – Ст. 102.

20. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 07 червня 2001 р. № 2493-III // Відомості Верховної Ради України. – 17.08.2001. – № 33. – Ст. 175.

21. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07 липня 2010 р. № 2453-VI // Голос України. – 03.08.2010. – № 142.

22. Продан Н.В. Суб'єкт владних повноважень як сторона в справах адміністративного судочинства: поняття, види / Н.В. Продан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://justice.km.ua/?dep=page&dep_up=183&dep_cur=559.

23. Про державну службу : Проект Закону України від 17 листопада 2013 р. № 4050-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=39999.

24. Філософія політики : Короткий енциклопедичний словник / авт.-упоряд.: В.П. Андрущенко та ін. – К. : Знання України, 2002. – 670 с.

25. Шаповал В.М. Феномен державного органу (органу держави) або органу державної влади: теоретико-правовий і конституційний аспекти / В.М. Шаповал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=12&d=398.

26. Юридична енциклопедія : в 6 т. / голова редкол. Ю.С. Шемшученко. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 1998–2004. – Т. 4 : Н–П. – 2002. – 717 с.